

A AVENTURA DE EDITAR NA PRIMEIRA POSGUERRA E DALGUNHAS RELACIÓNS DE AQUILINO IGLESIA ALVARIÑO COS HOMES DA BENITO SOTO

THE ADVENTURE OF EDITING IN THE FIRST POST-WAR
AND SOME CONNECTIONS OF AQUILINO IGLESIA ALVARIÑO WITH BENITO SOTO'S MEN

Patricia Arias Chachero
IES Fermín Bouza Brey

Resumo: En 1947 publícase, en Vilagarcía de Arousa, *Cómaros verdes* de Aquilino Iglesia Alvariño, considerado o primeiro libro galego relevante da posguerra. En 1949, o autor deste poemario trasládase, por motivos profesionais, a Pontevedra onde cadra con Celso Emilio Ferreiro e o grupo de mozos que organizan a colección Benito Soto, primeira colección poética en galego tras a Guerra Civil. Iglesia Alvariño colabora activamente con este grupo de intelectuais na edición de libros de poesía.

Abstract: In 1947 it was published, in Vilagarcía de Arousa, *Cómaros verdes* by the author Aquilino Iglesia Alvariño, considered the first relevant post-war Galician book. In 1949, the author of this collection of poems moved for professional reasons to Pontevedra, where he met Celso Emilio Ferreiro and the group of young people who organized the Benito Soto collection, the first poetic collection in Galician after the Civil War. Iglesia Alvariño actively collaborates with this group of intellectuals regarding to the edition of poetry books.

Palabras chave: poesía galega contemporánea, literatura galega de posguerra, Aquilino Iglesia Alvariño, Celso Emilio Ferreiro, colección Benito Soto.

Key words: poetry, Galician, contemporary, post-war galician literature, Aquilino Iglesia Alvariño, Celso Emilio Ferreiro, Benito Soto collection.

Debo, antes de nada, agradecer a confianza que teñen depositado en min o presidente da Real Academia Galega, Víctor Fernández Freixanes, e, en especial, dous dos seus académicos, Marilar Aleixandre e Xesús Alonso Montero. Á súa amabilidade debo, fóra de toda dúbida, o privilexio de estar aquí hoxe. Debo, así mesmo, confesar que cando recibín o convite para participar nesta xornada, o primeiro que pensei foi que non tiña nada demasiado valioso que achegar. Que sabía eu da colección Benito Soto que non fose dito xa? Así, de primeiras, pouca cousa. Ocorrúseme despois que sería interesante afondar na pegada que a estaba pondevedresa de Aquilino Iglesia Alvariño e a súa relación con Celso Emilio Ferreiro e os restantes membros da Benito Soto tiña deixado nesta pioneira colección de poesía que hoxe tan xustamente homenaxeamos. Descubrín, case sen pretendelo, que Alvariño foi un home bastante máis próximo ó grupo de Sabino Torres do que eu sospeitaba nun principio.

1933-1949

AQUILINO IGLESIA ALVARIÑO EN VILAGARCÍA DE AROUSA: O COLEXIO LEÓN XIII E A LIBRARÍA CELTA

Iglesia Alvariño ten pasado á historia da nosa literatura como o autor da primeira obra relevante escrita en galego tras o longo silencio imposto pola Guerra Civil. Como vostedes non ignoran, o poemario *Cómaros verdes* imprimíuse en 1947, nas máquinas da Celta, unha pequena librería que abría as súas portas no número 5 da rúa Ramón y Cajal, en Vilagarcía de Arousa. Chegara o autor á vila arousa no verán de 1933 e alí residiu até o ano 1949 en que aprobou unha oposición a cátedras de ensino medio. Tras uns meses de docencia no instituto de Lugo, no outono do 49, trasladouse ó de Pontevedra, onde se reencontraría con Celso Emilio Ferreiro, compañeiro de inquietudes políticas antes da guerra, que traballaba na cidade desde 1941, cando chegara para ocupar un posto na Fiscalía de Taxas (Nicolás 2012: 107).

Cando Celso Emilio se fai cargo da dirección literaria da colección Benito Soto, a finais do 49 segundo relatou en diversas ocasións Sabino Torres, Aquilino e a súa familia acababan de instalarse en Pontevedra. Alí residirán até o verán de 1954, cando o poeta se incorpore ó Instituto Rosalía de Castro de Santiago de Compostela¹. Tentarei demostrar que a circunstancia de que Aquilino Iglesia Alvariño e Celso Emilio Ferreiro se reencontrasen en Pontevedra naqueles anos,

1 A Orde Ministerial do 21 de febreiro de 1949, expón o ingreso no instituto de Lugo. A Orde Ministerial do 5 de maio de 1949, o traslado ao instituto de Pontevedra, hoxe Sánchez Cantón. O traslado ao Rosalía de Castro de Santiago de Compostela farase en virtude da Orde Ministerial datada o 9 de febreiro de 1954, o catedrático decide rematar o curso en Pontevedra e trasládase a Santiago o 2 de outubro dese ano.

repercutiu de forma definitiva na colección literaria que tan acertadamente argallaban os mozos Sabino Torres, Emilio Álvarez Negreira e Manuel Cuña Nóvas. Para afondar nesa influencia, convén retrotraérmonos un pouco, recordando, sequera superficialmente, as circunstancias nas que se publicou o que pasa por ser o primeiro poemario galego de posguerra.

Cando *Cómaros verdes* saíu á rúa, pasaran once anos desde o inicio da Guerra Civil, pero en Vilagarcía de Arousa e no resto do país, estaba moi vivo o recordo do violento proceso de represión e férrea censura que comezara no verán do 36. Escuso lembrarlles que desde o inicio da guerra desmanteláranse imprentas, incautáranse bibliotecas e castigárase con severidade a todos cantos tiñan mantido posturas incorrectas a ollos dos sublevados. Seguramente mentres traballaba en *Cómaros verdes*, o magnífico poeta que era Iglesia Alvariño tiña moi presente a desaparición das organizacións políticas de preguerra, nas que el mesmo militara, e o feito de que moitos dos dirixentes e intelectuais que usaran a nosa lingua con lexitimidade e que defenderan en público a nosa identidade cultural, foran executados, encarcerados ou brutalmente represaliados. Nada de todo isto lle impediu embarcarse na aventura de imprimir un libro de versos en galego.

Como xa dixemos antes, en 1947, o poeta levaba catorce anos vivindo na Arousa. Chegara, sen vontade de permanecer, con apenas 24 anos, ó pouco de abandonar a carreira eclesiástica e os estudos no Seminario de Santa Catarina, en Mondoñedo, non moi lonxe do seu Abadín natal. Tras uns meses en Santiago de Compostela como director do xornal *A Nosa Terra*, instálase en Vilagarcía grazas á amizade que mantiña con Francisco Fernández del Riego, a quen coñecía desde rapaz. Foi el quen o puxo en contacto con Xosé Núñez Búa, militante do Partido Galeguista desde a súa fundación e propietario dun colexio privado, o León XIII, que herdara do seu tío, o pedagogo Joaquín Núñez de Couto.

Aquilino chega pois a Vilagarcía para dar aulas de latín nun colexio privado. Quixo a casualidade que entrase neste centro como substituto de Xosé Crecente Vega, outro dos grandes poetas do Seminario de Mondoñedo, a quen Alvariño coñecera meses antes en Ferrol, mentres realizaba o servizo militar. Durante anos traballou no León XIII como docente pero ó aceptar Xosé Núñez Búa postos de responsabilidade política, entre eles, o de vicepresidente da Deputación de Pontevedra, asume Iglesia Alvariño a dirección do centro. O inicio da guerra obriga a Búa e á súa familia a exiliarse e, pouco despois, véndelle, por poderes, o colexio a Iglesia Alvariño e a Xesús Garrido Álvarez, antigo secretario do Partido Galeguista vilagarcían.

Paga a pena que nos deteñamos, sequera minimamente, no claustro de profesores que, neses anos, impartiron docencia en tan singular centro educativo. Podemos comezar por Manuel Castelao, curmán de Castelao, asasinado o 23 de

abril de 1937 no Bou Eva; a seguir podemos mencionar a Celestino Noya Rodríguez, presidente da Deputación de Lugo antes da guerra, retido nun campo de concentración en Alacante ó remate da contenda, e liberado pouco antes de instalarse en Vilagarcía e facer do León XIII o seu medio de vida. Tamén cadraron nas aulas do colexio con Aquilino Iglesia Alvariño, Carlos Lessner, un enxeñeiro inglés, afillado de Karl Marx, propietario dunha primeira edición de *Das Kapital* asinada polo autor, seu padriño (Alonso 2007), ou Xosé María Díaz Castro, outro dos poetas do Seminario de Mondoñedo, que chega a Vilagarcía en 1940, sendo xa Aquilino o director e propietario do centro. Cóstanos ademais que en 1941 Iglesia Alvariño ofreceulle un posto no colexio a Francisco Lamas, alcalde republicano de Lugo, preso durante anos na terrible prisión de Ezkaba, en Pamplona, que ó ser excarcerado se instalará en Vilagarcía e que, andando o tempo, artellará a base do sistema sanitario público que desfrutamos hoxe. O León XIII convértese nestes anos nunha especie de acubillo no que algúns intelectuais republicanos represaliados atopan unha maneira digna de sobrevivir.

Fóra das aulas, Aquilino ten faladoiro diario cos seus amigos nunha elegante confeitaría que había na alameda vilagarcía. A ela asisten, ademais de Celestino Noya, Carlos Lessner e Francisco Lamas: Dámaso Carrasco, Ramón García Briones, o pintor Manuel Pesqueira, o consignatario José Buhigas, o xefe de Correos Gerardo Carregal, o párroco José Pérez Beltrán e o inspector de escola, Viñas Cortegoso. Achéganse, cando lles coincide, Borobó, Mariví Villaverde e Ramón de Valenzuela e, moitos días, antes de xantar, úneseles tamén Severino González Lazán, o propietario da Librería Celta, en cuxas máquinas se imprimirá *Cómaros verdes*.

Era este Severino, un home de trato amigable, alegre e franco a quen todos coñecían en Vilagarcía pois era propietario dunha pequena librería e unha céntrica imprenta na que se editaban desde facturas, tarxetas de visita e papeis comerciais, a postais e calendarios publicitarios. González Lazán tampouco era vilagarcían. Chegara no último ano da guerra desde Lugo, onde estaba empregado na librería Celta que moitos de vostedes lembrarán na rúa de San Marcos, mesmo en fronte da Deputación. Da Celta de Lugo sabe moito don Xesús Alonso Montero pois alí imprimiu algún dos seus primeiros traballos e alentou a publicación doutros tan significativos como os primeiros versos de Fiz Vergara Vilariño. Nas máquinas da Celta lucense verán a luz tamén primeiras edicións de Manuel María, Crecente Vega, Arcadio López Casanova, Ricardo Carballo Calero, María Mariño, Luís Pimentel, Dora Vázquez e unha longa listaxe de autores representativos da nosa literatura.

O propietario da Celta de Lugo era Francisco Esteban González, militante falanxista que, a partir do verán do 36, fará moito diñeiro imprimindo, en exclusividade, todo tipo de impresos oficiais do goberno golpista. Este Francisco Esteban,

pese á súa ideoloxía, non tateou á hora de axudar a Severino González Lazán que, antes da guerra, era subxefe da garda urbana en Lugo e que co inicio da contenda, foi represaliado e perdeu o seu traballo. Tras uns meses acompañando ás tropas franquistas cunha furgoneta cargada de material de librería, que ía vendendo ós soldados que precisaban escribir para poñerse en contacto cos seus, González Lazán viaxa a Vilagarcía de Arousa porque o seu xefe, o señor Esteban, acaba de comprar as máquinas da rotativa do xornal agrarista *Galicia Nueva* (1907-1938) caído en desgraza coa chegada do novo réxime.

Galicia Nueva ocupaba o mesmo local que despois ocupará a Celta que imprimirá *Cómaros verdes*. E, inda que nos afastemos algo do tema, convén lembrar que nas súas páxinas publicou os seus primeiros versos Fermín Bouza Brey e que nel colaboraron plumas tan relevantes como a de Manuel Portela Valladares, Ramón Otero Pedrayo, Luís Peña Novo, Sofía Casanova, Ben-Cho-Shey, Rof Codina ou Gerardo Álvarez Gallego. Só un último apunte, nese mesmo local, o de *Galicia Nueva*, publicou Ramón Cabanillas *Da terra asoballada* (1917), o primeiro libro de versos tras regresar de Cuba.

Recapitulemos. Antes de chegar a Pontevedra en 1949 Aquilino Iglesia Alvariño é o copropietario, xunto co exsecretario do Partido Galeguista vilagarcían, dun colexio privado que lle serve para ofrecer un posto de traballo a algúns dos seus coñecidos antes da guerra, simpatizantes, gran parte deles, do ideario galeguista. En 1947 acorda editar, na imprenta dun represaliado lucense, un libro de versos que, tal e como ten estudado o profesor Xosé Manuel Dasilva (2008: 94-97), lle traerá non poucos problemas coa censura. Antes do 47, Iglesia Alvariño e González Lazán experimentaran xa coa impresión de versos galegos. En 1946 viu a luz, nas pouco preparadas máquinas da Celta, unha coidada tarxeta de cartolina que incluía o poema “Nascida d’un sono. Tríptico á gloria da betanceira” co que Xosé María Díaz Castro gañara o Premio de Honor e a Flor natural nos Xogos Florais de Betanzos dese ano; e dese mesmo ano é unha tarxeta cos versos “Nenia. Finamento e natal de dous poetas namorados”, do propio Aquilino Iglesia Alvariño.

Semella pois que o longo silencio literario imposto pola Guerra Civil comezou a quebrarse en Vilagarcía de Arousa, na librería Celta, da man de dous bos amigos que compartían bastante máis que un trato profesional. Cónstanos ademais que este vínculo non se rompeu cando Alvariño abandona a Arousa, pois a partir daquel momento imprime anualmente felicitacións de Nadal con versos en galego na librería de Severino González Lazán e os seus seguintes libros en galego. *De día a día* (1960) e *Leva o seu cantare* (1964) figuran baixo o selo da Celta de Vilagarcía, co mesmo deseño editorial, incluso cando os volumes non foron, en realidade, impresos nas pouco preparadas máquinas da librería que rexentaba González Lazán na capital arousa.

1949-1954

**AQUILINO IGLESIA ALVARIÑO, PROFESOR EN PONTEVEDRA.
O REENCONTRO CON CELSO EMILIO FERREIRO
E A ACTIVIDADE CULTURAL Ó REDOR DOS MOZOS
QUE ALENTABAN A COLECCIÓN BENITO SOTO**

Como dixemos ó comezo, a chegada de Aquilino Iglesia Alvariño a Pontevedra, dous anos despois da aventura de *Cómaros verdes*, fai que retome a amizade con Celso Emilio Ferreiro, firme cando menos desde os tempos de *Guieiros*, a revista que as Mocidades do Partido Galeguista imprentaron en Ourense entre novembro de 1935 e xullo de 1936. Sendo o mozo Celso Emilio director desta senlleira publicación, será Iglesia Alvariño un dos seus principais colaboradores. O trato fraternal entre ambos poetas era público naqueles anos e volverase explicitamente notorio cando o de Celanova lle escriba a Filgueira Valverde (2008), a respecto da *Escolma da Lírica Galega* que prepara por encargo do Seminario de Estudos Galegos, e lle diga que lle gustaría “ser situado –coma un irman pequeno– perto de Cunqueiro e Iglesia Alvariño”.

O mesmo ano en que Aquilino se instala en Pontevedra e retoma a amizade con Celso Emilio comezan a publicarse os libríños da colección Benito Soto, que idearan, no outono do ano anterior, os mozos Manuel Cuña Novás, Emilio Álvarez Negreira e Sabino Torres Ferrer. Como vostedes non ignoran, foron un total de catorce volumes; trece se temos en conta que o dos irmáns Álvarez Blázquez, Xosé María e Emilio, é na realidade un só. Dos trece, oito están escritos en galego. Cronoloxicamente serían: *Poemas de ti e de min* dos mencionados Álvarez Blázquez, *Dona do corpo delgado* de Álvaro Cunqueiro, *Anxo da terra* de Ricardo Carballo Calero, *Cantos de cotovía* de Eliseo Alonso Rodríguez, *Triscos* de Luís Pimentel, *Muiñeiro de brétemas* de Manuel María, *Cantigas da noite moza* de Augusto Casas, *Follas de un arbre senlleiro* de Manuel Fabeiro e *As cancións d’ise amor que se diz olvido* de Juan Pérez Creus.

Sabino Torres (2014: 201), cabeza visible da senlleira colección, explicou en diversas ocasións a chegada de Celso Emilio a tan singular e importante proxecto literario:

Cos libros nas mans, asustounos a audacia de saír á rúa sen permiso ningún, sen pasar pola censura, sen ningún dos trámites que obrigaban a calquera impreso. Foi miña a decisión de consultar aquela audacia xuvenil con Celso Emilio Ferreiro, que non coñecía o proxecto. Celso Emilio era para nós, malia ser máis vello, un bo camarada e para min en particular un irmán maior. Aprobou con grande entusiasmo a colección e a maneira de poñela na rúa, e coa súa “humanidade combatiente”, como despois diría Emilio Álvarez Negreira, tomou o

leme da reencontrada *Burla Negra* –era o nome da nave de Benito Soto– e escribiu cartas, falou con amigos, publicou comentarios dos nosos libros, e deu a coñecer en faladoiros e coloquios este noso proxecto que era xa tamén seu.

Como moi ben ten estudado o profesor Ramón Nicolás (2012: 107-108), Celso Emilio era, naquela altura, un home ben considerado na cidade. Redactor xefe de *Finisterre* e colaborador habitual de *Sonata Gallega*, cun pasado militar no Rexemento de Infantería, ocupaba un posto de confianza na Fiscalía de Taxas e desde esa sólida e segura posición capitaneará o xiro lingüístico que Benito Soto lle imprime á súa colección poética, a partir do terceiro volume: *Poemas de ti e de min*, o primeiro que emprega o galego e o primeiro no que Celso Emilio aparece como director literario. Escuso recordarlles que os títulos iniciais, *Madrigal* de Emilio Negreira e *Como el río* do propio Sabino, están redactados en castelán.

Sabino Torres (2014: 204) explicou a postura idiomática da colección:

Moitas veces me preguntaron por que Benito Soto publicou libros en galego. A época non era propicia para a poesía e moito menos en lingua galega, especialmente nas cidades, onde pouco se falaba, e polo tanto apenas tería lectores. Niso equivocábanse os que así pensaban, mais tampouco foi ese o motivo do noso bilingüismo editorial. A nós importábanos a poesía, e non se lle dixo a ningún poeta o idioma no que había de escribir. Cada un trouxo ata nós o que tiña, e nós aceptámolo ou non coidando unicamente da súa calidade.

“A nós importábanos a poesía”, reconece Sabino Torres. Será Xesús Alonso Montero (2009: 150) quen poña en valor o importante papel que o autor de *Longa noite de pedra* xogou na escolla idiomática dos volumes que se publicaban en Pontevedra:

Lémbrese que Celso Emilio, nos anos de Benito Soto (1949-1951), vive en Pontevedra nun medio profesional (a “Fiscalía de taxas”) que non suscita simpatías entre a intelectualidade non oficialista. O certo é que en Celso Emilio, aínda nestes anos, non esmorecera o espírito das Mocidades Galeguistas, que o leva nesta ocasión a reorientar, na medida do posible, a Colección Benito Soto, esa colección poética na que no “grupo fundacional” había destacados antigaleguistas, como o escritor José Ruibal e o pintor Rafael Alonso. Os outros, incluído Manuel Cuña Novás, agaleguistas, admitían sen problemas libros en lingua galega porque eles [...] co que estaban comprometidos era coa poesía.

Grazas ó profesor Alonso Montero (2000: 196) sabemos, ademais, que unha das primeiras cartas que Ferreiro escribiu dando a coñecer o selo con nome de pirata pontevedrés ía dirixida ó gran patriarca das letras galegas, don Ramón Otero Pedrayo, especie de fito da cultura cuxa autoridade se invocaba naqueles anos case cada vez que se pretendía pór a nosa lingua en valor. Nesta epístola, datada o 28 de xullo de 1949, o de Celanova suplicálle “un orixinal para a nosa Colección” e dille ademais:

Estou seguro de que ten material de abondo para un interesantísimo libro de versos. Busque e rebusque por queixóns e gabetas, xa verá como é certo o que digo. Sua firma respaldaría a Colección, que, dito sexa de paso, comenzou con dous libros, non os mais adecuados, que xa estaban no prelo cando eu comecei a intervir na tarefa. Si non lle é posíbel compracernos, entoncias agradeceríalle moitísimo fixera un artigo comentando a Colección recén nada.

Por enriba de todo o dito, cómpre non perder de vista que, neses anos, escribir na nosa lingua implicaba unha postura ideolóxica e denotaba un compromiso claro. Ademais, é importante non esquecer que Pontevedra era unha cidade pequena na que calquera xesto podía ser “malinterpretado”. Neste contexto, o comprometido Celso Emilio dirixe a colección con nome de pirata. Repárese tamén que, neses anos, Ferreiro é poeta só en castelán e que desde a súa chegada a Pontevedra tiña dado á prensa dous libros de versos: *Al aire de tu vuelo*, en Gráficas Torres, a imprenta do pai de Sabino, ó pouco de chegar á cidade, e *Bailadas, cantigas y donaires*, baixo o selo Ediciones Céltiga, en 1947, xusto o mesmo ano que Aquilino Iglesia Alvariño publica os seus *Cómaros verdes* en Vilagarcía de Arousa.

Parece pois que a intervención lingüística de Celso Emilio na colección Benito Soto foi totalmente consciente e comprometida. O debate sobre a escolla lingüística dos libriños pontevedreses era tema de comentario entre o círculo de galeguistas da época e non todo o mundo se mostraba favorable ó selo do pirata. En carta de Eduardo Blanco Amor a Álvaro Cunqueiro (2014: 42), o 30 de xullo de 1949, este dille a aquel: “Has hecho muy bien en no enviar nada a Pontevedra. Es poco serio enrolarse en una bandera pirata. Está bien ser pirata, ser más fuerte que los demás, pero no hace falta agruparse o vanagloriarse”.

O 7 de novembro de 1952 será Ramón Piñeiro quen lle diga a Fernández del Riego (2000: 70): “Eu estou ledo, pois penso que Heidegger pode falar en galego (que vén ser coma se falase Kant ou cousa así), xa non haberá motivos para que os da escola castelá-pontevedresa sigan dicindo que se trata dunha escola de labregos”. A este respecto engade Xesús Alonso Montero (2009: 151) bo intérprete desta carta: “Se a “escuela castelá-pontevedresa” pensaba así (e a min cónstame

que ese era o seu pensar), isto confírelle unha especial importancia ó asesoramento de Celso Emilio, mercé ó cal, a Colección Benito Soto se abriu ós escritores en galego, non poucos e moi distintos”.

O propio Celso Emilio recoñeceu que para manter a súa postura, foi determinante o maxisterio do seu compañeiro de inquietudes galeguistas na mocidade. Explica o poeta de Celanova (Alonso 2003: 78) confundindo algo as datas e os datos, pois nin foron tres os volumes publicados en castelán ó inicio da colección nin o libro de versos de Iglesia Alvariño é coetáneo á colección, senón anterior:

Non se podía publicar en galego e de aí veñen os tres primeiros libros casteláns da colección ate que publica Iglesia Alvariño en Vilagarcía *Cómaros verdes*. Este é o primeiro libro que sae en galego daquela, pro non publicado por un editor, publicouno el mesmo. Entón decatámonos de que, se cadra, se podía publicar libros en galego e escomezamos a mandar á censura (que daquela se exercía na propia provincia cando eran libros de menos de cen follas).

Non podemos concluír o apartado dedicado a tan afortunada amizade, sen deixar constancia de que os dous poetas que nos ocupan chegaron a compoñer, cando menos, un par de poemas de forma conxunta; algo ben pouco frecuente nas nosas letras. Ata nós teñen chegado un total de 66 versos dos que, segundo Iglesia Alvariño (2011: 50), corenta e cinco son da súa autoría e vinte e un, da de Celso Emilio Ferreiro. A composición, presentada baixo o lema “Al-alimón”, gañou un premio en Vigo, no verán de 1950, nos “Juegos Florales Hispano-portugueses en el Teatro Cine Fraga organizado por la Comisión de Festejos”. Foi pois, redactada nos tempos pontevedreses que estamos describindo e non parece ter nada que ver co texto recollido por Alonso Montero no volume que reúne a obra completa de Alvariño (1986: 307). No apartado intitulado “Poemas soltos (sen data)” atopamos “Velas de son levado”, escrito segundo reza tras o título “En colaboración con C. E. Ferreiro”. Composición que comeza así:

Un vento longo, escuro, amargues ondas
e a vela sola, vouga mar sin nadia.
Oco soar dos cons, voces de escumas
nas laragasias praias alcendidas.
A vela sola, noite desfiada,
a noite grande, longa, sin coureles.

Adiantemos algo máis sobre o papel xogado por Aquilino Iglesia Alvariño no círculo ó que nos vimos referindo. De lle facermos caso a Sabino Torres (2000: 107) sería el quen se encargou de xestionar a obra dos poetas lucenses na colección:

Como editor de Benito Soto viaxei por toda Galicia tomando contacto persoal con moitos poetas daquel tempo. Houbo unha excepción: Lugo. As miñas relacións coas xentes desa cidade e da súa provincia, foron sempre ou epistolares, ou a través de terceiras persoas. Lugo quedaba moi lonxe, para os medios de comunicación daqueles anos. Así de Manuel María, ou de Luís Pimentel, foi Aquilino Iglesia Alvariño, que trasladara a súa cátedra de Lugo a Pontevedra, quen trouxo as súas noticias e os seus libros.

O certo é que dos trece autores que publican na senlleira colección poética, un total de catro son de Lugo ou están vinculados á cidade. Tres deles teñen relación con Aquilino desde antigo: Álvaro Cunqueiro, Ricardo Carballo Calero e Luís Pimentel; o cuarto, Manuel María, un mozo de apenas 19 anos, cadrou con Alvariño nas escasas semanas que este impartiu docencia en Lugo antes de trasladarse a Pontevedra.

A Álvaro Cunqueiro coñecía o autor de *Cómaros verdes* desde os tempos en que era estudante en Mondoñedo. Cunqueiro ía procuralo polas tardes nos longos paseos que daban os seminaristas pola contorna de Santa Catarina. Ademais, sendo novos, ambos colaboraran nas páxinas de *Vallibria*, a revista que dirixía Xosé Trapero Pardo, e compartiran o interese polas aulas do mestre latinista Francisco Fanego Losada e os faladoiros na barbería de Ledo Bermúdez, “o Pallarego”. Xuntos artellaron a “Oficina Lírica do Leste Galego” (1933-1936) e Cunqueiro (1948) non negou nunca a devoción que sentía por Alvariño:

Si eu tivera agora sober da poesía en sí algunha que outra noción crara, dubido que deixara pasar esta ocasión sin decir todo o que, ao meu parecer, a poesía de Iglesia Alvariño é e sinifica, non sóio nas letras galegas, sinon nas letras universaes. Pro non ousa tal, e conténtome con decir que sigo nos meus trece como o Papa Luna nos seus; trátase dun crásico, do único, quizaves, que o sexa entre nós, e un dos máis puros e reveladores poetas que ao noso tempo en calisquer lingua ou lugar, lle sexa dado escoitar...

A quen dedicou, ademais, unha das composicións de *Mar ao norde* (1932):

Sombra en presenza pura:
ár en ágoa parado.
Olla cal nace en coiros vivos
escoitándose.

Toda ela é invención das cousas:
tres espellos xustos
e tres escuridades,
nubre, sombra.

A Ricardo Carballo Calero (1982: 257) tratábao Aquilino desde que coincidira con el en Ferrol mentres facía o servizo militar. O noso homenaxeado nas Letras de 2020 publicara xa *Vieiros* (1931) e Iglesia Alvariño, *Señardá* (1930). Ambos os mozos, poetas e militantes galeguistas, intercambiaron lecturas de versos e proxectos literarios refuxiados nun pequeno estudo que Carballo Calero tiña na rúa Real de Ferrol. Daquela Aquilino traballaba en *Corazón ao vento* (1933) e Carballo en *O silencio axionllado* (1934). A guerra separou os dous amigos durante anos pero quixo a casualidade que se volvesen atopar en Lugo, quizais nos poucos meses en que Aquilino impartiu docencia nesa cidade, que cadran ben co momento en que Ricardo Carballo Calero está poñendo a andar o Colexio Fingoy.

Sen dúbida de todos, o poeta de Benito Soto que máis agradecido se mostrou co papel xogado por Iglesia Alvariño, foi Manuel María. Un rapaz sensible e espelido, de pouco máis de 19 anos, a quen Alvariño tería escoitado nunha conferencia que pronunciara no Círculo das Artes. Moitos anos despois, en 1988, no prólogo que Manuel María (1988: 9-10) redacta para a reedición de *Muiñeiro de brétemas*, lemos:

Con *Muiñeiro de brétemas* comencei, hay moitos anos, as miñas andaduras poéticas. O libriño publicárase na pontevedresa colección “Benito Soto”, facendo o volume XI no ano 1950, gracias ós bós oficios e ó interés xeneroso do gran poeta e inesquecível amigo Aquilino Iglesia Alvariño. Fora escrito un ano antes, polos meses de vrau, no meu Outeiro de Rei natal. Eu tiña entón dazanove anos, un bachelato recién rematado, moi pouca cultura literaria, toda unha vida diante de min aínda sen gastar e unha capacidade de entusiasmo case ilimitada [...]

Cando saíu á luz eu non sabía que a este meu primeiro libro lle cabía a honra e a responsabilidade de cumprir un papel histórico: servir de vencello entre a literatura galega de anteguerra e a de posguerra.

Por eso lle teño un agarimo especial. E por eso mesmo, ó cabo de tantos anos, volta á saír novamente á luz.

Antes de concluír este pequeno percorrido, un último apunte. Dos poetas sinalados, tres, Pimentel, Cunqueiro e o propio Alvariño, colaborarán na efémera revista *Xistral* que o precoz Manuel María botara a andar en 1949². Está claro que naqueles *anos escuros* que tan ben definiu Xosé Luís Franco Grande, o círculo investía as súas enerxías na recuperación literaria da lingua galega.

Este papel de mediador entre os membros da Benito Soto e os poetas lucenses non era, na época, segredo ningún. Ramón Piñeiro en carta datada o 7 de outubro de 1949, dille a Francisco Fernández del Riego (2000: 26-27):

Mándoche dúas poesías para ese Suplemento de *La Noche* que estás a preparar. O autor é un rapaz de Outeiro de Rei que cumpriu onte 19 anos. Ten rematado un libro de versos –Muiñeiro de brétemas– que enviou ós de “Benito Soto” por mediación de Aquilino Iglesia Alvariño.

A temperá noticia –reparen en que a carta está datada en outubro de 1949– demostra que a actuación de Aquilino foi totalmente simultánea á incorporación de Celso Emilio como director do selo Benito Soto. Pero a implicación do autor de *Cómaros verdes* na colección de poesía que nos ocupa vai inda máis alá do exposto, pois prologou *Follas de un arbre senlleiro*, o volume que fai o número trece da colección, primeiro libro de versos de Manuel Fabeiro Gómez. Nese breve texto introdutorio atopamos, por certo, unha delicada reflexión sobre a lírica e sobre a condición galega da poesía:

Teño fe na poesía cando a poido sacar pola fala; cando non ven encoberta, falando de fala mudada, vergonzoso rondador de empardeceres. Eu teño fe na poesía que se debate en loita de craridades contra o silencio pecho das cousas pra tornarse nova, mandado namorado, bágoa amiga, buscando quen a escoite [...].

Se me preguntades como é esta poesía, direivos que é poesía, direivos que é poesía galega e moza. É poesía galega porque ben galego é o arte de dar calor humán ás cousas.

O 29 de xaneiro de 1950 atopamos en *El Pueblo Gallego*, tras o título “De hoy para mañana”, unha curiosa e breve entrevista na que Aquilino Iglesia Alvariño

2 Aquilino Iglesia Alvariño e Luís Pimentel publican no primeiro número os poemas titulados “Xunta ó Xistral” e “Saludo”, respectivamente e Cunqueiro entrega “Orazón preto da cibdá de Mondoñedo” que se publica no segundo e derradeiro número da efémera revista.

recoñece estar sopesando a posibilidade de publicar un volume de versos na colección Benito Soto:

- ¿Está usted trabajando en alguna próxima publicación?
- Estoy traduciendo al gallego las Odas de Horacio.
- ¿En cuanto a obra propia?
- Quizá mande, en breve, un libro de versos para a colección Benito Soto.

Poemario que debeu chegar a existir pois aparece anunciado de maneira reiterada na publicidade que se insire nos últimos títulos da Benito Soto baixo a epígrafe “Próximos volumes”. Talvez fose un dos inéditos dos que Sabino Torres (2014: 226) deixou escrito: “Con moita amargura e desazón metín todos os libros do fondo editorial, os papeis, os orixinais sen publicar, que eran moitos [...] e nun curruncho do Atlántico prendemos lume ao vello galeón e a tantos traballos e esperanzas”.

En 1950, cando se publica a entrevista mencionada, Celso Emilio Ferreiro traballa en dous proxectos ben diferentes. Dunha banda, o ensaio sobre Curros Enríquez que lle publicará Moret en 1952, da outra na tradución ó galego, en colaboración con Antonio Blanco Freijeiro, do feixe de poemas alemás que finalmente levará por título *Musa alemá* e que tamén aparecerá baixo o logo do pirata pontevedrés, en 1951. Ambos os traballos contarán con prólogos de Aquilino Iglesia Alvariño, sen dúbida un dos grandes amigos e apoio incondicional de Celso Emilio naqueles anos pontevedreses.

Grazas a Luís Ferreiro, a quen debo por certo, parte importante da información exposta, sabemos que cando o autor de *Longa noite de pedra* marcha da cidade do Lérez, no outono de 1950, organízase unha homenaxe de despedida na Sociedade Liceo Casino, na que desempeña un papel importante o seu amigo desde a mocidade, Iglesia Alvariño. Será el quen lea o discurso de despedida (Nicolás 2012: 129) no que, tras loar o poeta, afirma:

Celso Emilio es el más estupendo narrador de historias que nos queda en Galicia, privada en sus publicaciones de por vida de la gracia y el aliento de sus mejores hijos, atraídos como es natural por las grandes urbes que, de momento, dan más gloria y en cualquier caso, pagan mejor.

Con todo ello, si Ferreiro no fuera más que esto, no estaría justificada esta despedida. El talento y el ingenio tienen el don de la ubicuidad universal. Desde Vigo o desde Madrid puede Ferreiro seguir alentando la publicación de revistas, periódicos y colecciones de poesía, como lo hizo hasta ahora, y como todos deseamos que lo siga haciendo.

Apenas catro anos despois, no outono de 1954, é Aquilino quen deixa Pontevedra. Os amigos organízanlle unha cea da que, pouco despois, se fai eco Manuel Cuña Novás (1954: 5) nun texto da revista *Litoral*, onde reconece, sen físgoas, o importante papel xogado polo poeta de Abadín no círculo de intelectuais que artellaron a colección Benito Soto. Di así:

A nuestro lado escribió el poeta sus versos, enseñó el catedrático, trabajo el lingüista, bebió en la tertulia el vaso del discurso, la taza de la charla; del vino amistoso que en torno a él apurábamos los demás. El poeta se nos va y nos quedamos más solos que de costumbre. Esto fue lo que dijo –a su modo– Sabino Torres. Quedamos más solos de lo que solíamos y separados unos de los otros, que Iglesia Alvariño sostenía la fe de la conversación, nos juntó alrededor de su mesa, hacía de la charla fruto. El poeta suplía en parte la escasez de manifestaciones artísticas y literarias, las fiestas del espíritu padecida por nuestra ciudad.

Dásenos por imaxinar que, naqueles anos, Galicia era, quizais, un pouco máis pequena e que os vencellos ideolóxicos entre os intelectuais facíanlles pechar filas nun trato fraternal e protector, que estreitaba relacións e favorecía o traballo de mans dadas. Quero rematar esta intervención co poema que Aquilino Iglesia Alvariño (1986: 270) leu a noite do 19 de xuño de 1954, na cea que se organizou para despedilo en Pontevedra. Titúlase “Nunha cena de amigos” e di así:

Quero contar un por un meus amigos
como se contan os mollos de trigo.
Como se contan os mollos nas airas
quero contar os meus bos camaradas.
Quero contalos e recontalos
como recontan os pobres os cartos.

Quero contalos nas arcas da ialma
como reconta os seus bes a calandra.
Quero contalos nas nenas dos ollos
como contámoslos intres de gozo.
Quero contalos, ben contadiños.
Quero contar un por un meus amigos.

Poucos ou moitos, quero contalos
como se contan as peras nun ramo.
Como se contan nas airas as medas,
como se contan as horas pequenas.

Quero contalos e recontalos...
Poucos ou moitos, meus amigos son.
Quero contalos no meu corazón.

Os versos foron publicados en *Leva o seu cantare* (1964: 126) cunha nota final que puntualiza: “Leído po-lo autor nunha cena que lle ofreceron seus amigos en Pontevedra, no ano 1954”. Publicouse nunha folla solta, modificándose o orixinal, que remataba deste xeito:

Como se contan as horas pequenas,
Portela e Madeiros, Alonso e Sabino,
e Caba, Odrizola, Quiroga e del Río,
Roxerius e os outros meus amigos son.
Quero contalos no meu corazón.

Son os mozos e non tan mozos, do círculo pontevedrés da colección Benito Soto. Os mesmos que retrata Sabino Torres nas páxinas d’*As tres columnas* (2008: 36-37), onde lemos:

Esa furia do ouro negro cóntase moi ben na novela *Wolfram, Wolfram* de Carlos Caba Landa. O autor era subcomisario de policía e vivía tamén a vida literaria pontevedresa. Don Carlos, como así lle chamaban os novos poetas, tiña tertulia na Niña Bonita, taberna arrimada á capela do Nazareno, na rúa Tetuán [...].
Nesa taberna pontevedresa, reuníase don Carlos ao mediodía, a tomar unha cunca de viño do Ribeiro acompañada dunhas talladas de polbo, con Aquilino Iglesia Alvariño, Agustín Portela, Celso Emilio Ferreiro, Manuel Pesqueira, Ramón Peña e os novos poetas Manuel Cuña Novás, Emilio Álvarez Negreira e o autor desta crónica.

Os amigos de Aquilino Iglesia Alvariño, un home recto e serio, traballador e culto, autor de *Cómaros verdes*, o primeiro poemario galego relevante tras a Guerra Civil que, polo que parece, naqueles anos difíciles traballou con discreción, empeño e dedicación na recuperación da nosa cultura.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Alonso Girgado, Luís Alonso, Xosé Luis Cochón Touriño e Ramón López Vázquez (eds.) (2014): *Cunqueiro destinatario*. Cadernos Ramón Piñeiro XXVIII. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia / Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades.
- Alonso Girgado, Luís e Laura Piñeiro Pais (eds.) (2016): *Xistral. Revista de Poesía (Lugo, 1949)*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia / Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades.
- Alonso Montero, Xesús (2000): *Oteriana*. Ourense: Fundación Otero Pedrayo.
- (2003): *A batalla de Montevideo*. Vigo: Galaxia.
- (2007): “Das Kapital en Vilagarcía”, *La Voz de Galicia* 20/X/2007.
- (2009): *Ramón Piñeiro ou a reinvencción da cultura galega*. Vigo: Galaxia.
- Blanco Freijeiro, Antonio e Celso Emilio Ferreiro (1951): *Musa alemá*. Pontevedra: Sabino Torres.
- Carballo Calero, Ricardo (1982): “Epitafio para Aquilino”, *Libros e autores galegos. Século XX*. A Coruña: Fundación Barrié de la Maza, 257-261.
- Cunqueiro, Álvaro (1948): “Poesía de Iglesia Alvariño”, *La Noche* 3/I/1948.
- Cuña Novás, Manuel (1954): “La marcha del poeta”, *Litoral* 23/IX/1954.
- Dasilva, Xosé Manuel (2008): “Ramón Piñeiro e a prohibición de traducir ao galego”, *Grial* 179, 86-97.
- Fernández del Riego, Francisco (2000): *Un epistolario de Ramón Piñeiro*. Vigo: Galaxia.
- Filgueira Valverde, Xosé Fernando (2008): “Celso Emilio Ferreiro”, en Ana Acuña e Xesús Alonso Montero (eds.), *Os poetas galegos (1936)*. *Antoloxía consultada*. Pontevedra: Museo de Pontevedra.
- Iglesia Alvariño, Aquilino (1964): *Leva o seu cantare*. Vilagarcía de Arousa: Editorial Celta.
- (1986): *Poesía galega completa*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- (2011): *Poemas castellanos 1936-1937*. Seivane: Edicións A Pedrosa. Edición non venal co gallo do cincuentenario do finamento do autor e en homenaxe a súa muller, Dolores Ferreirós Santos.
- Manuel María (1988): *Muiñeiro de brétemas*. Sada: Edicións do Castro.
- Nicolás, Ramón (2012): *Onde o mundo se chama Celso Emilio Ferreiro*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Torres Ferrer, Sabino (2000): “A colección Benito Soto”, *Madrygal* 5, 105-112.
- (2008): *As tres columnas*. Vigo: Galaxia.
- (2014): *Crónicas dun tempo escondido*. Vigo: Galaxia.